

ישעיהו (צ'רלס) ליבמן

## מלחמת התרבות בישראל – מיפוי מחדש

התיאור הדו־קוטבי של מאבק התרבות בישראל נהוג לתאר את המאבק המרכזי בתרבות ובחברה היהודית־ישראלית כאילו ניצבים זה כנגד זה היהודים הדתיים ותרבותם מצד אחד והיהודים החילוניים ותרבותם הם מן הצד השני. יהודים חילוניים ודתיים, כך נטען, חיים בעולמות שונים של מחשבה, של אידיאלים ושל נורמות. כמעט כל הישראלים הנדרשים לעניין התרבות הפוליטית מסכימים לגבי קיומם של שני מחנות תרבותיים־פוליטיים מתחרים אלו; המחלוקת היא סביב השאלה האם דו־שיח או פשרה בין שניהם הם רצויים. אלו הסבורים כי הפשרה אכן רצויה נוטים לתאר את ההבדלים כמונחים מעודנים, או מדגישים את התלות ההדדית בין שני המחנות. אלו המתנגדים לה נוטים לתאר את הצד האחר כקריקטורה הקיצונית שלו.

האסטרטגיה השנייה היתה אופיינית לדוברי המחנה החרדי, אך לאחר רצח יצחק רבין ניתן למצוא תדיר קריקטורות דומות גם בקרב הלא־דתיים. יגאל עמיר נהפך בידיהם למייצגו המובהק של המחנה הדתי. מנחם ברינקר, למשל, כותב שהבסיס להידברות בין שני הצדדים נשמט זה מכבר. הוא מייחס זאת לתוצאותיה של מלחמת ששת הימים ולדרך שבה הבין אותה הדור הצעיר של המחנה הציוני הדתי.<sup>1</sup> ברינקר ממשיך ומעדרע על אלו המבקשים לעודד פשרה לאומית בעקבות רצח רבין. מבחינתו:

כל הקוראים לפיוס לאומי צריכים להסביר כיצד, בעצם, ייתכן דיאלוג בין אנשים החושבים על פיקוח נפש ועל הסיכסוך והדרכים לסיימו על פי כלים רציונליים, לבין אלה – כמו האחים עמיד – שכל מה שעומד לרשותם לשם הבנה ופעולה הן אנלוגיות תנ"כיות אחדות ופסקי הלכה שנועדו כולם לזמנים ולתנאים אחרים.<sup>2</sup>

כלומר, מבלי לאמור זאת במפורש, המחנה הדתי־ציוני מזוהה עם רוצחו של יצחק רבין ועם אחיו המסייע.

רצח יצחק רבין עורר כמה מביטוייו הבוטים ביותר, בעיקר מצד השמאל, של

\* תודתי נתונה לקתורה על שם יהודה אבנר על הסיוע בהכנת המאמר.

1 מ' ברינקר, 'רבין ואחרי רבין', הארץ ספרים (מוסף שבועי), 29.5.1996, עמ' 1, 14.

2 שם, עמ' 14.

הרעיון, ולפיו החברה הישראלית מפולגת לשני מחנות בלתי ניתנים לגישור. נעמי ריפטיין, יושבת הראש של הוועד המרכזי של מפ"ם, במאמר שכותרתו "ידי לא שפכו את הדם הזה"<sup>3</sup>, כותבת שבניגוד למחנה שלה, המחנך את הנוער שלו לפלורליזם, לדמוקרטיה, לפתיחות ולסקרנות אינטלקטואלית, מחנך הצד האחר את צעידיו ברוח זרה, על סיסמאות קיצוניות, פנטיות וגזעניות, המנותקות מהתהליך הדמוקרטי.<sup>4</sup> בהתייחסה לדוֹצח, יגאל עמיר, מציינת הכותבת שהוא אינו "כבשה שחורה", אלא תוצרה של תרבות אחרת, זו הניוונו מההלכה, מהרבנים ומהמורים בקהילה, בישיבה ובאוניברסיטת בר-אילן.<sup>5</sup>

מאמר זה טוען, שעל-אף שניתן לתאר את החברה הישראלית כדוֹקוטבית בנוגע לעניינים מסוימים, ועל-אף תמיכת הציבור ברעיון הדוֹקוטביות, תיאוריית שתי התרבויות הינה מטעה. ייתכן שאחת הסיבות לכך שהמדיה ובני האליטה התרבותית דוגלים בתיאור זה היא השירות שהוא עושה לסדר-יומם הפוליטי.

תיאור תלת-קבוצתי של המאבק התרבותי-פוליטי בישראל

תרבות פוליטית הינה אותו פן של תרבות המכוון כלפי הנוהג והתוכן של מדיניות ציבורית. אבל, מהי תרבות? רובנו תופסים את המושג תרבות כמכיל שתי משמעויות. אנחנו מדברים על תרבות במובן של אדם מתורבת: אחד שהינו מטופת, נעים הליכות, נימוסי, בעל ידע בענייני אומנות, מוזיקה, ספרות. שנית, אנחנו מדברים על תרבותיותהן של חברות שונות או של שכבות שונות, ומתכוונים בכך למשהו אחר. זהו אותו "משהו אחר" שכל-כך קשה לנו להגדיר. הגדרתו של כריסטופר קלאוסן מקובלת עלי:

המילה תרבות, כשהיא משמשת במונחה האנתרופולוגי ולא במובן של תואר כבוד, מתייחסת לאורח החיים הטוטלי של חברה מסוימת, מסורתיה, הרגליה, אמונותיה ואמונותה – "הגוף השיטתי של התנהגות נלמדת, המועבר מהורים לילדים", כפי שמדגרט מיד (Mead) סיכמה ב-1959.<sup>6</sup>

התרבות, במילים אחרות, מוצאת את ביטויה במנהגים ובנורמות של חיי היום-יום. יצירותיה הסימבוליות, ובייחוד אלו הספרותיות והאומנותיות, הן רק הביטוי הדרמטי יותר שלה.

- 3 מאמרה של נעמי ריפטיין הופיע בעברית ב'הדף הידוק' (22.11.1995), תורגם לאנגלית והודפס מחדש בתוך: 21-22 (Spring, 1996), pp. *Kibbutz Trends*.
- 4 שם, עמ' 21.
- 5 שם.
- 6 C. Clausen, 'Welcome to Post-Culturalism', *The American Scholar*, 65 (Summer, 1996), p. 380.

טענתי היא, שישנן שלוש תרבויות – ייתכן ש'תרבויות-משנה' הוא מונח טוב יותר – ולא שתיים, ושלושה ציבורים ולא שניים, המתקיימים בתוך מסגרת החברה הישראלית-יהודית. אבל אף אחת משלוש התרבויות אינה מרחבו הבלעדי של ציבור מובחן. אני אקשר בין קהלים שונים לבין כל אחת משלוש התרבויות, אבל העובדה היא, שהרוב המוחלט של יהודי ישראל מושפע משתי תרבויות, ובמקרים מסוימים מכל שלוש.

התרבות הדתית-פוליטית

התרבות הראשונה וקהלה הם הקלים ביותר לתיאור. זוהי התרבות הדתית-פוליטית. למסגרת זו משתייכות שתיים, ואולי שלוש, תרבויות-משנה: זו של הציונות הדתית וזו של החרדים. לצורך ענייננו אין מקום להבחין בין ליטאים לחסידים או בין החרדים האשכנזים לבין אלו הספרדים. ההבדלים החשובים ביניהם אינם נוגעים לדיון זה. ברוח דומה, תרבויות-המשנה של החרדים ושל הציונים-הדתיים, אף-על-פי שישנו שוני גדול בין הביטויים הקיצוניים שלהן, מתמזגות יותר ויותר, וניתן להתייחס אליהן כאל יישות אחת לצרכיו של ניתוח זה.<sup>7</sup>

תרבותה של חברה דתית-פוליטית זו מבוטאת בראש ובראשונה בכתבים רבניים ובחומר דרשני המועבר בהרצאות, בדפוס, בוידאו ובדיסקטים. התרבות הפוליטית דתית מוקרנת באמצעות עיתונות עצמאית, תוכניות רדיו, כתבי עת וספרים, הכוללים שירה וסיפורי ילדים. הסוכן העיקרי, כמובן, של העברת התרבות הדתית-פוליטית הינו מערכת אינטנסטיבית של חינוך פורמלי ובלתי פורמלי. תרבות זו היא העצמאית ביותר מבין השלוש, למרות שהיא נתונה, בייחוד בפריפריה שלה, להשפעותיהן של תרבויות אחרות. במרכזה היא מונעת על ידי שורח של אמונות, שאפשר לתמצת אותן כדלהלן: יש להבין את היהדות בראש ובראשונה כמערכת הילכתית המורכבת מאמונות ומנורמות הנוגעות לכל תחומי החיים – ציבוריים כפרטיים. הרבנים, המלומדים בכתבי הקודש, הם פוסקי המערכת הזו והם, לפיכך, דאויים לקבוע בכל הנושאים, תהא חשיבותם אשר תהא, בחיים הציבוריים והפרטיים.

התרבות הצרכנית-מערבית-פוסט-מודרניסטית

התרבות השנייה הנפוצה בקרב החברה היהודית-ישראלית היא התרבות הצרכנית, המערבית, הנקראת לעיתים, רק במידה חלקית של צדק, תרבות פוסט-מודרניסטית. תרבות זו אדישה, במקרה הטוב, למסורת היהודית, ובהיבטים מסוימים אף עוינת לה. ברמה הפרטית תומכה הקיצוניים נמנעים מקיום כל מנהג וטקס של המסורת

7 C.S. Liebman, 'Jewish Fundamentalism and the Israeli Polity', M.E. Marty & R.S. Appleby (eds.), *Fundamentalism and The State*, Chicago 1992, pp. 68-87.

היהודית. הביטוי הפוליטי הקיצוני שלה הינו הפוסט-ציונות; דהיינו, התנגדות לקיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית. הפוסט-ציוני איננו דווקא שותף לתרבות הצרכנית במובנה הגס. הקשר בין התרבות הצרכנית והאידיאולוגיה הפוסט-ציונית נובע מהדעיון, יותר נכון מהתחושה, שהפרט במהותו חופשי ממסגרות לאומיות-אתניות-דתיות (הוא חופשי לבחור ביניהן או לדחות את כולן), ולכן המדינה מורכבת ביסודו של דבר מאזרחים ולא מלאומים, ואיננה צריכה לבטא יותר מאשר את רצונו של כל פרט מפרטיה, שהינם, כמובן, בעלי זכויות שוות. התרבות הצרכנית הפוסט-מודרניסטית מהווה סגנון חיים ומחשבה המושך רבים מהישראלים, אם לא את רובם. כמעט כל תחומי החיים בישראל מושפעים מרפוי צריכה מערביים עכשוויים ומהדגש המערבי על הפרט ולא על החברה. בנוסף, מספר הולך וגדל של ישראלים הינו בור בכל הנוגע למרכיבי המסורת היהודית. במובנים רבים, לפיכך, ניתן לזהות את הפוסט-מודרניזם במידה רבה יותר לפי מה שאינו מכיל (אלמנטים של המסורת היהודית) מאשר לפי מה שהוא כן מכיל. פוסט-מודרניזם הינו הביטוי האופייני של רוב הספרות הישראלית ושל רוב תוכניות הטלוויזיה, כולל ההפקות המקומיות. בגידתו העוינת ליהדות (בשונה מזו האדישה לה) הוא נפוץ בעיקר בתיאטרון הישראלי, וניתן למצוא ביטוי הולך וגובר של רעיונות פוסט-ציוניים בקרב חברי סגל במדעי החברה והרוח באוניברסיטאות.<sup>87</sup>

חשוב, כמובן, להבחין בין הניסיון המודע מצידן של האליטות התרבותיות והפוליטיות לנתק את עצמן, את התרבות הישראלית ואת המדיניות הציבורית הישראלית מכל קשר מיוחד ליהדות, להיסטוריה היהודית או לעם היהודי מחד, לבין הציבור הישראלי הרחב יותר, המתעניין בסיפוק צרכיו הפרטיים, וההולך ונעשה אדיש ליהדות או להיסטוריה היהודית מתוך חוסר מודעות. לגבי הקבוצה הראשונה, הליברליזם הדמוקרטי הינו דגל, שתחתיו הם מבקשים לשחרר את החברה הישראלית מכבליה של המסורת היהודית. סיסמתם הפוליטית היא להפוך את ישראל ל"מדינת כל אזרחיה". זוהי קריאת קרב שבאמצעותה הם מקווים לשנות את המדיניות הציבורית על ידי ניתוק המדינה מתוכן יהודי. כך כותב עמוס אילון:

כאמצעי של "הפליה מתקנת", אם תרצו, היתה הציונות יעילה במשך שנות ההתגבשות. כיום היא הפכה מיותרת. ישנו צורך לנוע קדימה אל צורה יותר מערבית, יותר פלורליסטית, פחות "אידיאולוגית" של פטריארכיות ואזרחות.

87 אני לא מתייחס לשאלה המעניינת, אך השולית לדיון הנוכחי, של תופעת חוקרים, שהם דתיים באורח חייהם ופוסט-מודרניסטים בצורת מחקרם.

אפשר לקנא בארה"ב, שם הפטריארכיות מרוכז בחוקה; הזהות מוגדרת פוליטית ומבוססת על החוק, לא על ההיסטוריה, התרבות, הגזע, הדת, הלאום או השפה.<sup>8</sup>

תוכנית זו קוסמת למספר מצומצם בלבד של ישראלים, אבל רבים מאמצים את הרעיונות הללו באופן בלתי מודע. הדבר נכון במיוחד לגבי אלו המשוכנעים שזו החלופה היחידה לתרבות הפוליטית-דתית שתוארה לעיל. כתוצאה מכך, מעניינם של הפוסט-ציוניים, כמו של האליטה הדתית, לקדם את נושא מלחמת התרבות בין החילוניים לבין הדתיים, ולטעון שהחלופה היחידה לתרבות הדתית היא זו החילונית, נטולת התוכן היהודי. שיטתם היא להעמיד את ערכיה של התרבות הליברל-דמוקרטית, החילונית, האנושית, כנגד ערכיה של היהדות, המתוארת כאנטי-דמוקרטית ואנטי-אנושית. כותבת, למשל, אורית שוחט, מבכירת כתיבי 'הארץ':

מאותו יום [בו נרצח יצחק רבין] ואילך צריכה היתה החברה הישראלית להתפלג בעיקר על-פי הקריטריון הזה. דמוקרטים בצד אחד, כל האחרים בצד האחר. דמוקרטים מול מלוכנים (מלכות דוד המתחדשת בחברון), דמוקרטים מול פשיסטים, דמוקרטים מול דתיים [9].<sup>9</sup>

היא ממשיכה ואומרת, שלא כל הדתיים משתייכים לקטגוריה הזו (אחרת איך אפשר להסביר את הופעתם של הוגים הרגישים לבעיות אתיות כישעיהו ליבוביץ' או אוריאל סימון), אבל הנקודה של שתי תרבויות נותרת בעינה. ישנם גם ביטויים אקדמיים של טיעון זה.<sup>10</sup>

הפוסט-ציונות ותגיגת תרבות הצריכה המערבית הפוסט-מודרניסטית עולים במאמר חשוב של כותב אחר ב'הארץ', גדעון סאמט. המאמר נושא חשיבות מיוחדת לא רק משום שהוא משלב את שני המוטיבים, אלא משום הביטחון העצמי שהוא מקרין. התרבות הפוסט-מודרנית היא, במובנים רבים, תרבות שאינה קוהרנטית, עקבית וברורה (גדי טאוב מבהיר זאת בספרו החדש 'המרד השפוף').<sup>11</sup> אבל חיסרון זה מאוזן באמצעות התחושה שהיא רוח העתיד, כוח שלא ניתן לעמוד בפניו. סאמט כותב:

ייתכן שאנחנו הולכים ונפטרים מהמטרד הותיק של בירור הזהות הלאומית. כל כך הרבה ניסו לבדוק במשך השנים מהי, מה קרה לה, איך היא מתגבשת, אם

8 A. Elon, 'Israel and The End of Zionism', *The New York Review of Books*, 43 (December 19, 1996), pp. 27–28 [article pp. 22–30]  
 9 א' שוחט, 'אקולוגיה פשיסטית', הארץ, 25.10.1996, עמ' כו.  
 10 ראו למשל, א' לבונטין, "'יהודית ודמוקרטית' – הרדורים אישיים, א' רוזן צבי (עורך), מרינה יהודית ודמוקרטיה, תל-אביב 1996, עמ' 55–82.  
 11 ג' טאוב, המרד השפוף, תל-אביב 1997.

יש בכלל דבר כזה ואם כן, למה לא רואים... והנה נדמה שממש כאשר השאלה הישנה איימה כבר לשעמם עד מוות, היא התחילה להיפתר. על הנודמליות הזו שמו פרשני הזהות את האצבע מזמן. הם רשמו את הנטייה הגוברת הלאה מסיסמאות לאומיות וקרוב יותר אל אינדיבידואליזם פשוט... תאוות חיים גדולה, לא מה שהוגי הימין רואים כיצר הרס עצמי של אומה מתנוונת.

...מדונה וביג מק הם רק שולי השוליים של תהליך רחב שעיקרו איננו השפעה אמריקנית אלא מגמה גוברת בכל המערב לשמוש בשפה משותפת, בעיקר אצל צעירים. רק בטעות היא נתפשת כפרי זהות זרה. להפך, השפה החדשה מורכבת מצורות חדשות של צריכת תרבות וביולי פנאי שנעשו על-לאומיות. כך במוסיקה פופולרית, בקולנוע, בנסיעות לחו"ל, בלבוש, אפילו באופן הדיבור. האם הצפיפות בפאים מלמדת על אינגליזציה? תשוקת הפסטה של העשור האחרון היא איטליזציה?...<sup>12</sup>

#### חילוניות-יהודית

הקבוצה השלישית והציבור שלה הם בעלי תרבות שאני מכנה "חילוניות יהודית"; הגדרתה המדויקת הינה משימה סבוכה יותר. חילוניות יהודית מצויה בקרב מיגוון של קהלים. רוב חברי הקהלים הללו מושפעים גם מהתרבות הצרכנית-מערבית-פוסט-מודרניסטית או מזו הדתית-פוליטית, וכמה מהם משופעים משתייה גם יחד. זה הביא את מתנגדי התרבות היהודית-חילונית להכחיש, מחד גיסא, את קיומה או, מאידך גיסא, את יכולתה לשרוד. תחילה אתמודד עם שני האתגרים.

#### הטעון שאין יהודים חילוניים או יהדות חילונית

קודם כל, כך נטען, אין כמעט יהודים חילוניים במדינת ישראל, ואילו אחרים טוענים, ש"יהדות חילונית" אינה קיימת. ניתן היה לצפות שרק דוברי התרבות הדתית-פוליטית יעלו טעון שכזה, אבל למעשה, גם הפוסט-ציונים מעלים אותו. לפי תום שגב, המתייחס לסקר עכשווי, המדווח כי 77 אחוזים מהישראלים מאמינים באלוהים ו-73 אחוזים צמים ביום כיפור, "מי שאומד שהוא מאמין באלוהים לא יכול להיחשב חילוני גמור".<sup>13</sup> אחוז החילוניים, הוא ממשך ומתלונן, נמוך אפילו יותר, משום של-96 אחוזים יש מזוזות בדתותיהם. והוא מסכם, "באין די ישראלים חילוניים של ממש – גם אין סיכוי לבלום את השפעת הדתיים". יומיים אחר-כך מצטטת חוקרת פוסט-ציונית אחרת,

12 ג' סאבט, 'העם עלה כחה', הארץ, 28.7.1995, עמ' 10.  
13 ת' שגב, 'מיהו חילוני?', הארץ, 25.9.1996, עמ' 10.

עדיט זרטל, הכותבת באופן קבוע למדי עבור 'הארץ', סקר על חברי הכנסת, שמצא כי 91 מהם מאמינים באלוהים ועשרים נוספים דיברו על אמונתם ב"כוח עליון" או מושג דומה, או שסרבו לענות על השאלה בנוגע לאמונתם. "תשעה בלבד, פחות מעשרה אחוזים מקרב נבחרי העם, יהודים ולא-יהודים, אמרו בפשטות כי אינם מאמינים באלוהים".<sup>14</sup> היא מייחסת את הממצאים הללו ל"חינוך לקוי בן עשרות שנים לחילוניות בישראל... ומסכמת, ש"לא קל להשתחרר מאחיותו של האל או מאחיותם של מי שרואים את עצמם שליחיו".

אורית שוחט, שאליה כבר התייחסנו, כותבת על "הכניעה החילונית [ש]נעשית כמעט מבלי משים ומבחירה חופשית". היא מציינת שהפוליטיקאים החילוניים "...יושבים בכסאותיהם בחוסר נחת, חדורי רגשי אשמה על שאינם צמים ביום כיפור, ואינם מקימים סוכה, ואינם מתגעגעים לחברון".<sup>15</sup>

טיעון מתוחכם יותר נמצא בעבודתו החשובה של בועז עברון.<sup>16</sup> עברון טוען, שהיהדות היא מטבעה דת, אשר נוגדת במהותה התהוות לאומית. הציונות, קרי הלאומיות היהודית, צמחה, אליבא דעברון, תחת תנאים ייחודיים ובקרב קבוצה מיוחדת מאוד של יהודים, אשר ניתקו עצמם מהיהדות, אבל עקב סיבות מגוונות לא יכלו להביא את האידיאולוגיה שלהם למסקנתה ההגיונית. זה הותיר את מדינת ישראל במצב אנומלי. הצלחתה של המדינה ופתרון הסכסוך הישראלי-ערבי תלויים בנטישת הקשר שבין היהדות לבין המדינה. הנקודה המרכזית במחקרו של עברון לענייננו היא, שהיות והיהדות הינה דת, ואינה יכולה להיות אלא דת, לא ייתכן קיומה של יהדות-חילונית. הסוציולוג ברון קימרינג מביא את טיעונו על בסיס אמפירי דווקא, ולא על בסיס תיאורטי. טענתו היא:

יש בישראל פרטים וקבוצות ואפילו תת-תרבויות חילוניות. התנהגותם היום-יומית וזהותם העצמית היא חילונית. יש אף המנהלים מלחמת תרבות (או דת) נגד שימוש זה או אחר של המדינה כדי לכפות נוהג דתי זה או אחר, או אפילו כלל הילכתי, על כלל הציבור או על מקצתו. אך כאשר רוב הציבור היהודי בישראל מתייחס לזהותו הלאומית הקיבוצית, מוגדרת זהות זו בחלקה הגדול על ידי מינוחים, ערכים, סמלים וזיכרון קולקטיבי, שרובם מעוגנים בדת היהודית. במילים אחרות, יש בישראל ובעולם יהודים חילוניים, אך ספק אם קיימת יהדות חילונית.<sup>17</sup>

14 ע' זרטל, 'חילוניות מי יידע חיך', הארץ, 27.9.1996, עמ' 10.

15 א' שוחט, 'איפה מתחבאים החילוניים', הארץ, 15.11.1996, עמ' 10.

16 ב' עברון, החשבון הלאומי, תל-אביב 1988.

17 ב' קימרינג, 'דת, לאומיות ודמוקרטיה בישראל', זמנים, 50-51 (חורף 1994), עמ' 129.

המושגים הללו דתיים בבירור, ומעטים יכחישו שלינקולן התכוון אליהם כך. אבל העובדה היא שהם עשויים לעורר הדים גם בקרב חילוניים. הם מבטאים את הרעיון, שישנו סדר מוסרי בעולם ושעל חטאים (קרי פשעים כנגד הסדר המוסרי) יש לשלם. זהו בהחלט טיעון או אופן מחשבה המעוגן בדת. אבל, האם אדם חייב להיות "דתי" כדי להודות עימם? לא, אלא אם כל מה שהוא נעלה או רוחני הינו דתי בהגדרה. ניסוחים מטפיזיים שאנו נוטים לזהות כדתיים הם השפה היחידה בה אנחנו יכולים לבטא רעיונות של מטרה עליונה או משמעות אולטימטיבית. לפיכך, אפילו נאום גטיסבורג, שאינו מזכיר את אלוהים ואין בו, כביכול, התייחסות ייחודית לרוח, פורש על ידי המשורר האמריקני הדגול רוברט לאוול (Lowell) כ"נוצרי בלא שום נגיעה בכנסייה הנוצרית",<sup>20</sup> משום הפנייה שלו להקרבה, למוות וללידה מחדש ("...אלו שנתנו את חייהם כאן בכדי שהאומה הזו תוכל לחיות"). לאוול יכול לבחור לראות בזה את ההקשר הנוצרי. כל מי ששמע הספד בלווייה צבאית בישראל יחשוב אחרת.

יש הרואים בלינקולן את התיאולוג הגדול של האומה האמריקנית, אף על פי שקיימים ספקות לגבי מידת דתיותו. לעומתו, הנשיא פרנקלין דלאנו רוזוולט לא נחשב אפילו כבעל זיקה מיוחדת לדת. למרות זאת נזקף לזכותו חיבור התפילה לקראת פלישת בעלות הברית לחוף נורמנדי ב-1944. עמוד השער של ה'ניו-יורק טיימס' מיום הפלישה ציין שהתפילה הופצה ברבים – היא אף הורפסה על גביו של ה'ניו-יורק טיימס' עצמו – בכדי שהאמריקנים יוכלו לומר אותה ביחד עם הנשיא בזמן שהוא קורא אותה מעל גלי האתר. התפילה ביקשה את עזרת האל במאבק למען "...הרפובליקה שלנו, הדת שלנו, והציוויליזציה שלנו, ולשחרור האנושות הסובלת".<sup>21</sup>

בשעה שאנחנו נמצאים בצרות קשות, מודאגים מאור ומצפים בכליון עיניים למשהו, קרוב לוודאי שנבטא את דגשותינו במונחים דתיים. לגבי רובנו אף מושג אחר לא יהיה מספק. זה קשור לתרבות האנושית; לא לרתינתנו האישית או לחסרונה. כאשר הופיע הנשיא קלינטון לפני משפחות הנספים בפיצוץ טיסה מס' 800 של חברת TWA ב-17 ביולי 1995, הוא הביע תקווה שהם ימצאו נחמה במשפחותיהם, בחבריהם ובאלוהים.<sup>22</sup> האם גם אתאיסט ימצא משמעות במילים אלו? ייתכן שכמה מהם יוותרו אדישים, אולי אפילו עוינים, אבל סביר שרובם ימצאו את פרשנותם הם למונת אלוהים. ציטוט נוסף הינו דלוונטי במיוחד להקשר הישראלי. הוא נמצא בנאום ההכתרה של הנשיא לינדרן ג'ונסון, שם הוא מתייחס אל המהגרים לאמריקה.

20 שם, עמ' 178.

21 העמוד, בשלמותו, הורפס מחדש בגליון יובל החמישים של ה-*New York Times*, המנציח את פלישת בעלות הברית ב-D Day (7.6.1944).

22 אני מסתמך על זכרוני בנוגע לשיחה, ששודרה בשידור חי ב-CNN ב-18 או 19 ביולי.

כל הכותבים הללו, סבורני, טעו בהבנת משמעות החילוניות בכלל והחילוניות-היהודית בפרט. טעותם נובעת במידה רבה מאי-יכולת להבחין בשפה העברית המדוברת בין Judaism לבין Jewishness. ייתכן שאין Secular Judaism, אבל ברור שיש Secular Jewishness. זוהי התשתית התרבותית של המפעל הציוני. חילוני איננו בהכרח אתאיסט, כפי שסבורים שגב, זרטל וכותבים אחרים. מה שמבחין את החילוניות-היהודית מהתרבות הרתית-פוליטית, שתוארה לעיל, היא האמונה שישנם תחומי חיים, במקרה שלנו תחומים של מדיניות ציבורית, שבהם הותירה הדת חלל ריק. החילוני אינו מבקש לקבוע מהו רצון האל בכל עניין ועניין. אם הוא מאמין באלוהים, הוא בודאי יקווה שהמדיניות שבה הוא תומך משקפת את רצון האל, אבל ברמה המודעת, אין הוא שואל מהו רצון האל. במילים אחרות, המשותף בין אלו השייכים לתרבות החילונית-היהודית מבוסס בעמדה שישנם כמה תחומים בחיים, קרוב לוודאי אלו של המדיניות הציבורית, שבהם אפשר לקבל החלטות שלא על פי ההלכה או פסקי רבנים. קרוב לוודאי, שהחילוני היהודי מבין את ההיסטוריה היהודית כסדרה של ארועים, שניתן להבינם בלא התייחסות להתערבות אלוהים. הוא עדיין יכול להאמין שאלוהים אכן התערב. אבל היפותזת האלוהים, הוא יוסיף, אינה הכרחית להסברת ההיסטוריה הזאת. מאידך גיסא, להיות חילוני יהודי אינו אומר להיות יהודי שאינו מושפע מערכים יהודיים או המנותק מעניינים רוחניים או מטפיזיים, או חסר עניין במורשת היהודית. יתרה מזאת, חילוניות-היהודית מנסחת את תפיסתיה בשפה דתית. היות שהפוסט-ציונים נפעמים כל כך מהחילוניות האמריקנית ומהדמוקרטיה הליברלית האמריקנית ומקנאים בה (ראו עמוס אילון לעיל), אדגים את כוונתי באמצעות ראיות מהכתרה האמריקנית. כפי שהראה רוברט בלה (Bellah), מלאה הרטוריקה של נשיא ארה"ב, אפילו אלו מתוכם שלא פקדו את הכנסייה באופן קבוע, בשפה דתית.<sup>18</sup> אין נשיא המצוטט יותר מאברהם לינקולן. נאום המפורסם ביותר הוא נאום גטיסבורג (Gettysburg Address), ואליו אני חוזר. הנאום, שהינו השני בתדירות הציטוט, הוא נאום ההכתרה השנייה שלו. שם הוא מסביר את טבע מלחמת האזרחים כך:

בערגה נקווה ובעוז נתפלל לסיומה של תופת המלחמה הזו. אף-על-פי-כן, אם רוצה אלוהים שהיא תימשך עד שהשפע שנצבר בעמלם חסר-הגמול בן מאתיים וחמישים השנים של העברים יירד לטמיון, ועד שכל טיפת דם שנשפכה ממכת מלקות תכופר באחרת, שנשפכה בחרב, כפי שנאמר לפני שלושת אלפי שנים, אזי עדיין יש לומר ש"משפטי ה' אמת צדקו יחדיו".<sup>19</sup>

18 R. Bellah (ed.), *Beyond Belief: Essays on Religion in a Post-Traditional World*, New York 1970, pp. 168–189

19 שם, עמ' 177.

הם באו לכאן – הגולה והזר, אמיצים אבל מפוחדים – בכרי למצוא את המקום שבו האדם יכול להיות שייך לעצמו. הם כרתו ברית עם הקרקע הזו. יצוקה בצדק, כתובה בחירות, מאוגדת באחדות, היא יועדה לעודר את תקוותיהם של כל בני האדם; והיא עדיין מאחדת אותנו. אם נשמור על תנאיה, נפרח [ההרגשה שלי, י"ל].<sup>23</sup>

האם לא יהיה זה קל לזהות רעיון דומה של "ברית עם קרקע זו" בין חלוצי העלייה השנייה והשלישית מבלי שנחשוד בהם בדתיות יתר? השפה הדתית מאגדת אוצר מילים ומושגים, המבטאים תפיסות מוסדיות בצורה ציורית ודרמטית. אין שפה אחרת. אם מאמין דתי רוצה לפרש את השפה הזו במונחים דתיים צרים ובלעדיים, זכותו לעשות כן. אבל לא תמיד ברור שזו הפרשנות היחידה או המדויקת ביותר. כאשר האליטה הדתית מאמצת מושגים חילוניים ומציבה אותם בהקשר דתי, אנחנו מסכימים שהמושגים הללו נמצאים בבעלות לגיטימית של הדתיים. אבל כאשר יהודים חילוניים מאמצים מושגים דתיים להקשר שלהם, המושג נותר בבעלותה הבלעדית של הדת והחילוניים נחשבים לבוגדים באידיאולוגיה שלהם, לפי דעתם של מספר ישראלים. מושגים כמו: 'מצווה', 'זכות אבות', 'אור לגויים', ואפילו 'מישח', אינם מושגים דתיים או מילים המשמשות בתחום הדתי בלבד. הם מושגים יהודיים, שמקורם במסורת היהודית, הם נחלתו של כלל העם היהודי, ואנחנו רשאים להבינם בדרכים שונות. הרבר כלי"כ ברור מאליו עד שאיש לא היה עוסק בו, פרט לעיתונאים ולחוקרים המסרבים להכיר בזה. אבל סרוב זה, לכשעצמו, הינו עכשווי בלבד. בעבר הלא-רחוק התנועה הפחות דתית מכלל התנועות הציוניות אימצה שפה ומושגים דתיים. כפי שמזכיר שלמה אבינרי:

התנועה היחידה בציונות, שהצליחה יותר מאחרות בפירוש מחדש של הלשון הגאולתית של היהדות הנודמטיווית ובהתאמתה לשימושים הפוליטיים של הציונות, היתה תנועת העבודה. עם כל האנטי-דתיות הלוחמנית של הציונות הסוציאליסטית בתחילת דרכו של היישוב, היתה זו דווקא תנועה זו שיצרה עולם מושגים ושח, שככל שהיו מהפכנים וחדשניים, היו מעוררים עמוקות בלשון הסמלים של המסורת היהודית.<sup>24</sup>

הייתכן שההתנגדות לשימוש בשפה הדתית הינה באמת תוצאה של המאמצים הפוסט-ציוניים לטהר את השפה העברית מכל הסממנים היהודיים שלה?

23 בלה ולעיל, הערה 18), עמ' 175.

24 ש' אבינרי, 'הציונות והמסורת הדתית היהודית: הדיאלקטיקה של גאולה וחילון', ש' אלמוג, י' ריינהרץ וא' שפירא (עורכים), ציונות ודת, ירושלים 1994, עמ' 14 [המאמר בעמודים 9-18].

אינני מתכוון לטשטש את האבחנה בין הדתי לבין שאינו-דתי או בין ראיית העולם והמשמעויות המדיניות שנבעו מהתרבות הדתית-פוליטית של ישראל לבין תרבותה היהודית-חילונית. כמו כן אינני מתכוון להפריך את המשמעויות המיוחדות והספציפיות העומדות מאחורי השימוש בשפה ובמושגים דתיים. כל שאני אומר הוא, שלגיטימי לתייג תרבות או ציבור כחילוני למרות דבקותו בדפוסים מחשבה דתיים, ולמרות העובדה שהוא רותש כבוד למסורת היהודית. יתרה מזאת, ציבור יכול להיות חילוני על-אף שערכים יהודיים משפיעים, במודע או שלא-במודע, בקביעת מדיניותו.

הטעון שהיהדות החילונית נעלמת

טיעון שני כנגד סיכוייה של יהדות חילונית מגיע מהכיוון ההפוך. נטען כי בזמן שיהדות חילונית אכן קיימת, הציבור המזוהה עימה נעלם.<sup>25</sup> טעון זה מבוסס על זיהוי חילוניות-יהודית עם מה שנקרא פעם תרבות עברית.

גדרשן שקד הינו דמות אינטלקטואלית אחת, אשר, בדיון במה שהוא מכנה יהדות חילונית, מבלבל בינה לבין התרבות העברית החילונית. אני מסכים עימו לחלוטין כאשר הוא כותב כי

ולצד תרבות המבוססת על אמונה ושמירת מצוות נוצרה בארץ תרבות יהודית המבוססת על המסורת אך אינה תרבות דתית. מקורותיה של תרבות זו הם בתרבות היהודית, אך זו עברה תהליכים של חילון וסאקליזציה ששינו את פניה – הקודש חולל והחולין קודשו.<sup>26</sup>

אבל שקד מגדיר את התרבות היהודית החילונית במונחים צרים. הוא מוצא את שורשיה בתוך

שני זרמי מחשבה עיקריים, שהיה להם בסיס דתב באינטליגנציה היהודית, ושהנחות היסוד שלהם ירדו גם לשכבות רחבות יותר. בתולדות ההגות היהודית בעת החדשה ניצבו זה מול זה המצע הרעיוני של אחד-העם לעומת המצע הרעיוני של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי.<sup>27</sup>

25 טעון זה, בייחוד בעשור האחרון, בוטא על ידי אין-ספור משקיפים. אליעזר שביד, יותר מכל כותב אחר, העניק את ההקשר האינטלקטואלי לנוסח זה. ראו: א' שביד, רעיון היהדות כתרבות, תל-אביב 1995, ומספר חיבורים בספרו האחרון, הציונות בעידן הפוסט-מודרניסטי, ירושלים 1996.

26 G. Shaked, 'Israeli Society and Secular Jewish Culture', C. Liebman & E. Katz (eds.), *The Jewishness of Israelis: Responses to the Guttman Report*, Albany 1997, p. 159

27 שם, עמ' 160.

גם היהדות הרפורמית והיהדות הקונסרווטיביות מהוות חלק מהתרבות החילונית-יהודית, כפי שאני הגדתי אותה. ציבור נוסף, החשוב ביותר מבחינה כמותית, הינו מסורתיים ספרדים. לוי מכנה אותם "זן הולך ונעלם", אך לעת עתה הזן עדיין קיים. הם בשום אופן אינם אורתודוקסים, אבל הם רוחשים כבוד רב למסורת הרתית. ובזמן שהם שומרים אך חלק מהמצוות, הם אינם בהכרח חשים שהתנהגותם היהודית אינה אותנטית. גם כשמספרם מתמעט, הם עדיין מהווים את החלק הארי של הרוב היהודי בישראל, העומד בין האורתודוקסים לבין אלו שאינם שומרים מצוות.

ניתן לזהות את ציבור החילוניות היהודית במונחים כמותיים בזכותו של מחקר שערך מכון גוטמן בשנת 1993 בנושא עמדותיהם ואמונותיהם הדתיות של יהודי ישראל.<sup>32</sup> על-פי אליהו כ"ץ, אחד ממחברי הדו"ח, רובם המכריע של הישראלים אינו "דתי" במובן המקובל של המונח. אבל הם כן שומרים מצוות מסורתיות רבות, ובזמן ששמירת המצוות שלהם הינה חלקית ובררנית, היא אינה נדירה, פרטית או חסרת-שיטה, ואינה חסרת כוונה. ייתכן שחסרה לה כוונה "ראויה" מנקודת מבט דתית, אבל אלו המקיימים את הטקסים הללו מונעים על ידי מחויבות מודעת להמשכותו של העם היהודי. כמו כן, אלו השומרים את המצוות הללו אינם מחוסרי אמונה. מבחינתם, אומר כ"ץ, מה שהם כן שומרים אינו מוכתב על ידי אלוהים. הם מודעים ל"חריגות" שלהם ואינם ארישים להן.<sup>33</sup> במילים אחרות, בניגוד למה שנאמר לעיתים, אותם יהודים ישראלים המקיימים חלק מהמצוות הרתיות אבל לא את כולן והם מהווים את חלק הארי של יהודי ישראל, אינם מאמינים שחלקיות שמירת המצוות שלהם נובעת מעצלנות, רישול או הזנחה. הם משתתפים ברפוס קבוע של שמירת מצוות אשר אינו ההלכה, אשר אותו הם הפכו לדפוס ההתנהגות של היהדות החילונית.

השאלה המטרידה ביותר, לדעתי, היא האם יכולים יהודי ישראל להמשיך ולנהל דפוס התנהגות אלו, או שאולי הם עלולים להתפתח לכדי דפוסים שאינם עוד יהודיים באופן ברור. ממצאיו של דו"ח גוטמן מאששים את עובדת קיומה של יהדות חילונית אבל אינם מאששים את סיכויי ההמשכות שלה. איננו יודעים עד כמה חשוב רפוס זה של שמירת מצוות לאלו הלוקחים בו חלק, אבל יש בידנו עדויות, כמה מהן בדו"ח גוטמן עצמו, להירדלותה של האוכלוסייה הספרדית המסורתית, הירדלות אשר אליה מתייחס לוי במאמר שלעיל. כמה מהספרדים המסורתיים נספגו אל התרבות הפוליטית-רתית, ורבים נוספים מושפעים במידה זו או אחרת מהתרבות הצרכנית-מערבית. זו

אף-על-פי שניתן למצוא בין ההוגים הללו, בייחוד אצל אהרן-העם, רעיונות דומים לאלו הנמצאים בבסיס כל הזרמים השונים של היהדות החילונית בישראל כיום, המתחים שהשתקפו בהגותם והפתרונות שהציעו אינם רלוונטיים לכלל הציבור היהודי-חילוני. התרבות העברית עדיין חיה בקרב חלקים מהשמאל הפוליטי, כולל כמה (רבים?) במפ"ם. נקודת ראותם מבוטאת, בין היתר, בספר 'כזה ראה וחדש' בהוצאת ספריית פועלים.<sup>28</sup> היא מצויה גם בקרב תומכי הימין הפוליטי. כיום היא חווה התחדשות, בצורה שונה משהו, במוסדות ובסמינרים הרבים בחסות לא-דתית, שבהם נלמדים המסורת, הטקסטים וההגות היהודיים.<sup>29</sup>

אבל ניתן למצוא צורות אחרות של יהדות חילונית בקרב קהלים אחרים המגיעים מתרבויות-משנה שונות בהחלט מזו של התרבות העברית. אחד מהם הוא הציבור שיעקב לוי מתייג כיושבי הספסלים האחוריים של בתי הכנסת. לוי, אחרי שהוא מבכה את העלמותו של הציבור הספרדי המסורתי-הלא-אורתודוקסי, מתאר את מה שהוא מכנה תופעה הולכת ומתפשטת, שמסיבה זו או אחרת אינה זוכה לדיון נרחב:

שומרי מצוות, שגדלו בעולם האורתודוקסי, אך מבחינה תרבותית שייכים לעולם החילוני. באין להם הגדרה טובה יותר, הם עדיין קוראים לעצמם אורתודוקסים, אבל בכך עושים עוול למושג – ולעצמם.<sup>30</sup>

הוא טוען שהקהל הזה, אלו התופסים את הספסלים האחוריים של בתי הכנסת, מתאפיינים ב"...יחסם הביקורתי לפסקי ההלכה, ובגישתם הדיבונית – שלא לומר אקזיסטנציאלית – לדת".

הם אינם רואים את עצמם חלק מהזרמים הרפורמים או הקונסרבטיבים... אין להם כל רצון לקטוע את השלשלת של "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע" וכו', אך "אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות" הם מקיימים ככתבו וכלשונו. הם מקבלים על עצמם, עקרונית, את מעמדו של הרב, אך בכל זאת מתקשים לבטל את הכרעת מצפונם והגיגונם מפני פסק הלכה.

...האם הגל הזה ייעלם מן העולם, כפי שנעלמו הספרדים המסורתיים? קשה לעמוד בפני התקווה שדווקא צעירי הדור הזה ייצרו עולם שאין בו "חילוניים" ו"רתיים", שבתו הכנסת שבו יהוו – כשמים – בתי כנסת וכינוס, ולא מוקדים של פירוד ומחלוקת.<sup>31</sup>

28 י' ראש, כזה ראה וחדש, תל-אביב 1987.

29 ר' רוונסל, 'חילונים נוגעים ביהדות', מעריב, מגזין יום-כיפור (22.9.1996), עמ' 12-16.

30 י' לוי, 'זן הולך ונעלם', מימד, מס' 8 (דצמבר, 1996), עמ' 25 (מאמר בעמודים 24-25).

31 ש.ס.

32 ש' לוי, ח' לוינסון, א' כ"ץ, אמונות, שמירת מצוות ויחסים חברתיים בקרב היהודים בישראל, ירושלים 1993. תיאור מלא יותר של משמעות הדו"ח מצוי אצל ליבמן וכ"ץ (לעיל, הערה 26).

33 E. Katz, 'Behavioral and Phenomenological Jewishness', שם, עמ' 71-84.

האחרונה מאיימת על היהדות החילונית באמצעות עימות עקיף ולא ישיר, על ידי בורות ואדישות ולא על ידי עוינות.

כיום, לפיכך, החילוניות היהודית אינה משגשגת, אבל היא בהחלט קיימת. ישנה נטייה להתעלם ממנה או להתייחס אליה בביטול משום שאנחנו פונים למקומות אחרים בחיפוש אחר הסימנים ליהדות חילונית, ומשום שיש לנו תפיסות מוקדמות, המבוססות על התרבות העברית החילונית של היישוב, לגבי המראה שלה. אלו המקיימים את היהדות החילונית אינם חלוצים המעבדים את האדמה ביד אחת בזמן שבידם השנייה הם אוחזים בשירת רחל. וודאי אינם "הציבור הנאור", שלו מייחס נשיא בית המשפט העליון סמכות כה רבה. הרבה מ"הציבור הנאור" הזה, אשר הינו למעשה "המעמד החדש" של ישראל,<sup>34</sup> זר למדי לכל סוג של יהדות. הקרקע שעליה צומחת היהדות החילונית הישראלית נמצאת, קרוב לנודאי, בין קבוצות האוכלוסייה המכירות יותר את "אדון עולם" מאשר את ברנר. החילוניות שלהם אינה מהפכנית ואינה אנטי-דתית.

אחד הסממנים להימצאותו של ציבור יהודי חילוני עם אוריינטציה ברורה היו בחירות 1996. המערכה, ביחוד זו של נתניהו ומפלגות הימין, כוונה כלפי חסידיה של היהדות החילונית. אפילו המפלגות הדתיות, ביחוד המפד"ל, הפנו את מערכות התעמולה שלהן לאותם לא-דתיים, שחששו שהאופי היהודי של החברה התדרדר כתוצאה מקואליציית 'העבודה-מרצ'. סיסמת הבחירות של המפד"ל, "ציונות עם נשמה", והתקפותיהם על הקואליציה בין מפלגת העבודה לבין מרצ (מפלגה שבה מרגישים רוב הפוסט-ציונים בנח), שיקפו את המאמצים לפנות אל הישראלי החילוני המחויב ליהדות, יותר מאשר לישראלי הדתי. אפילו המפלגות הדתיות האחרות, ש"ס ויהדות התורה, ניהלו מערכות אשר הרגישו את אופיין היהודי יותר מאשר את זה הדתי הצר. וכמובן, זה הופיע במערכה של הימין החילוני. למרות שהיחסים עם הפלשתינאים מילאו תפקיד מרכזי במערכה של הימין, העבודה היא שנתניהו ביקש למוער את ההבדל בין מדיניות לבין זו של 'העבודה', ובמקום זה הדגיש את הבדלי הסגנון והנאמנויות הבסיסיות. נתניהו שידר את עצמו כמי שניתן לסמוך עליו יותר מאשר על פרס משום שנתניהו, בסופו של דבר דאג בראש ובראשונה לרווחתם של היהודים ולחיוזוק השורשים היהודיים.

טענתי היא, שלמרות כל הדיבורים על מלחמת תרבות בין החילוניים לדתיים – שהיתה מוצאת את ביטוייה בניצחון החילוניים בקלפי בזכות יתרונם המספרי – הבוחר הישראלי והמפלגות עצמן ראו את סדר היום של מערכת הבחירות אחרת. המערכה הציבה את ציבור החילוניות היהודית מול האדישים ליהדות והבוחר הצביע בהתאם.

34 לריון כאלף בנושא זה ראו: ר' שמיר, 'חברה', יהדות ופונדמנטליזם רטוקרטי: על מקורותיה החברתיים של הפרשנות השיפוטית, ריון צבי (עורך), (לעיל, הערה 10), עמ' 241-260.

עתידה של החילוניות היהודית

אני בהחלט מודע לאופיה העדין של החילוניות היהודית. עתידה אינו מובטח בשום אופן. אך שאלה קודמת היא מדוע אין מכירים, למעשה, במקומה במאבק התרבות. מדוע ממשיכים הישראלים לדבר על שתי תרבויות פוליטיות, זו של החילוניים וזו של הדתיים, ומתעלמים מקיומה של תרבות שלישית זו. אעמוד על שתיים מהסיבות לכך.

ציבור הפוסט-מודרניים וציבור החילוניות היהודית שותפים למאבק נגד שאיפת התרבות השלישית, דהיינו הדתית-פוליטית, לכפות את הנורמות והערכים שלה על כל החברה הישראלית. אי-הבנתה – אם לא עוינותה – של התרבות הדתית-פוליטית את המושגים הבסיסיים של הדמוקרטיה, התעקשותה על ניסוח המדיניות הציבורית בהתאם לפירוש הרבני של החוק היהודי, והבלבול שלה בין פטרנליזם לבין דיאלוג פתוח מקוממים כל מי שאינו שותף לתרבות זו. אדם יכול לאהוב הן את המסורת היהודית והן יהודים אחרים ועדיין לחוש מאויים על ידי אלו הדורשים מנופול על פרשנותה של היהדות. הפתרון הקל ביותר הוא לדחות את היהדות ביחד עם התרבות הפוליטית-דתית. בנוסף, ההיערכות הפוליטית הנוכחית בישראל, אם בנושאי הסכסוך היהודי-פלשתינאי ואם בנושאי זכויות האזרח, מעמידה את הפוסט-מודרניסטים וחלק גדול מחסידי החילוניות היהודית כנגד האליטה הדתית-פוליטית.

שנית, לציבור החילוני-יהודי חסרה מנהיגות תרבותית ובמיוחד מנהיגות שתגשר בין הקהלים השונים המרכיבים אותה. כמה נסיונות לנסח אידיאולוגיה עכשווית ליהדות החילונית אכן נעשו; עבודתו של אליעזר שביד הינה מאלפת במובן זה,<sup>35</sup> אבל היא מהווה את היוצא מן הכלל ביחס לנטייה שזה עתה תארת. שביד מבכה את דעיכתה של חילוניות-יהודית, ומשום שהוא כל כך טרוד מהיעלמותם של המרכיבים היהודיים בתרבות הישראלית, הוא מזניח את הריון באיום שחשים ישראלים רבים מצד התרבות הדתית-פוליטית. כותבים אחרים, משוררים ואומנים, אפילו מחזאים פה ושם, מזדהים עם חילוניות-יהודית ברמה האישית, אבל יוצרים עבודות בעלות אופי פוסט-מודרניסטי. ייתכן שהם חשים שקהלם וקבוצת ההתייחסות שלהם, ביחוד ברמה הבינ-לאומית, הם בכיוון זה. מאמר מסכם מעל דפי 'הארץ' מתייחס ל-1,500 סיפורים שנשלחו בתחרות הסיפור הקצר של העיתון בתשנ"ז. כותרת המאמר קובעת:

אילו היה נוחת במערכת הארץ שליח קורא עברית מהמאדים, הוא היה מתקשה להאמין שלפניו אלף וחמש מאות סיפורים קצרים שנכתבו בישראל. הוא היה

35 ראו את העבודות שצוינו בהערה 25, לעיל.



עשוי לחשוב שהוא קורא מפרי עטם של אנשים בודדים ועצובים החיים במזינה מינונית וטורדים בחרדותיהם האישיות מאוד וסביבם חלל ריק ומאיים.<sup>36</sup>

אף-על-פי שישנם יוצאים מן הכלל, היחסים הגלויים בין הסופר או האמן היהודי-חילוני לבין אחד או יותר מהציבורים היהודיים החילוניים אף פעם אינם ברורים. ייתכן שגם עובדה זו נובעת מהאמונה שישנו אויב אחד בלבד, התרבות הפוליטית-דתית, בזמן שבמציאות האויב הפוסט-מודרניסטי מהווה איום לא פחות, אם לא גדול יותר. אבל, ניסוחה של יהדות חילונית ויצירתן של תרבות וספרות תואמות אינם מספיקים. התרבות העברית החילונית שגשגה כל עוד היתה מעוגנת בחברה עם תוכנית וחזון מלא השראה, שדרשו מידה של הקרבה עצמית. התרבות הפוליטית-דתית עושה זאת. התרבות הצרכנית-מערבית אינה צריכה לעשות כן. היא יכולה לשגשג מהעצלות ומסיפוק האגו שהיא מציעה. התרבות היהודית-חילונית אינה יכולה להתחרות עם אף אחת מהתרבויות החלופיות אם היא חסרה חזון ומטרה. חיזוק היהדות החילונית נחוץ לשם אבטחתה של מדינה יהודית. זהו תנאי בלי-יעבור לפריחתה של היהדות. בכדי שתוכל להתחרות בעילות דרושה לה עמדה ברורה. פרופ' רות גביוון, הכותבת בהקשר שונה מעט,<sup>37</sup> מעלה טיעון דומה:

דווקא מתנגדי ההלכה, הדבקים ברעיון של ישראל כמדינת לאום, הם אלה שחייבים לתת תשובה למהות הייחודיות של הלאומיות היהודית. הם אלה שחייבים להנחיל את התשובה הזאת לדורות חדשים של ישראלים שלא הגיעו לכאן בזכות "המהפכה הציונית" ומחמת התמודדות קיומית ועמוקה עם זהותם העצמית. אם לא תהיה להם תשובה כזאת, ניתן לצפות לשני כיווני התפתחות אפשריים: הדיק הזה ישוב ויתמלא בתוכני היהדות כדת, על כל היסודות המתבדלים שבה, או שכל היהודים-ישראלים יהיו אנשים בעלי שפה עברית (שאצל חלקם הינה ענייה וקלוקלת), אך חסרי כל זיקה מייחדת לתרבות לאומית יהודית.<sup>38</sup>

הצעד הראשון הוא הכרה של חסידי החילונית היהודית בכך שהם מהווים כוח שלישי במלחמת התרבות הישראלית.

36 ב' ציפר, '1500 סיפורים קצרים', הארץ, 21.4.1997, עמ' 27.

37 ר' גביוון, 'מדינה יהודית ודמוקרטיה: זהות פוליטית, אידיאולוגיה ומשפט', רחן צבי (עורך), (לעיל, הערה 10), עמ' 169-222.

38 שם, עמ' 216.

אודי דם

## החברה החדשה בישראל בתחילת המאה החדשה

בשלהי המאה העשרים ובראשית המאה העשרים ואחת מתחולל שינוי מהותי במבנה החברתי ובתרבות הפוליטית בעולם ואף בישראל. בעוד שער לאחרונה סבה התרבות הפוליטית סביב שני צירים עיקריים: הציר הקהילתי הקדם-מודרני והציר ההתאגדותי המודרני, הרי שמעתה סבה התרבות הפוליטית סביב שני צירים חדשים (או שתי גירסאות חדשות של הצירים הקודמים), פוסט-מודרניים או מודרניים מאוחרים: ציר השיוך הלוקלי וציר הרישות הגלובלי. יש מי שתאר שני צירים אלה באופן מטפורי כציר ה"ג'יהאד" (מלחמת הקודש) וציר ה"מקוורלד" (קידוש הסחורות).<sup>1</sup> כמו בין הצירים הקודמים, כך אף בין הצירים החדשים מתקיימים יחסים של שלילה הדדית, אך אף של השלמה הדדית. ניתוח של מצבים חברתיים מצריך, לפיכך, פענוח של הזיקות המורכבות בין שני הצירים: הלוקלי והגלובלי. את השינוי המקיף המתחולל בישראל ניתן להבין, באמצעות המערכת המושגית המוגדרת לעיל, כך: הזהות המדינתית-לאומית הציונית (המודרנית) נשחקת, ובמקביל נשחקות גם הזהויות המסורתיות כגון האנטי-ציונית החרדית (הפרה/אנטי-מודרנית). שני מוקדי הזהות הללו נשחקים (אך אינם נעלמים), ומרכיבים כבדי משקל בהם נעים לעבר מוקדי זהות חדשים, אשר בקצוות המובהקים שלהם ניתן להגדירם כפוסט-ציונות גלובליסטית מחד גיסא, וכניאו-ציונות לוקליסטית מאידך גיסא. התבקעות המרכז הפוליטי והתרבותי הציוני אינה סתמית: היא מתרחשת בציר הסתירות והניגודים הגלומים בו: הסתירה שבין דמוקרטיה אזרחית ולאומיות אתנית, וכן, במקביל, הניגוד שבין השאיפה הגוברת של השכבות הבינוניות והגבוהות לגלובליזציה כלכלית ולנורמליזציה אזרחנית לבין ההתגייסות הלוקליסטית הפופוליסטית והאתנו-לאומית של השכבות הסוציו-כלכליות הנמוכות, אשר הגלובליזציה מאיימת על מעמדם וזהותן.

לעומת הגדרות הזהות הלוקליסטיות, הממוקמות בקהילה היהודית כישות היסטורית-תרבותית – בין אם זו מוגדרת כלאום (ציונות), או כדת (חרדיות) או כדת-לאום (ניאו-ציונות) – שלא נעסוק בהן כאן, הגדרת הזהות הפוסט-ציונית ממוקדת דווקא

1 B. Barber, *Jihad vs. McWorld: How Globalization and Tribalism are Shaping the World*, New York 1995